

УДК 343.9:343.627

Побережний Вадим Леонтійович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ ТРУДОВОЮ ЕКСПЛУАТАЦІЄЮ ДИТИНИ

Досліджено правове регулювання протидії злочинам, пов'язаним із трудовою експлуатацією дитини. Визначено міжнародні заходи, спрямовані на захист дитини від трудової експлуатації. Здійснено аналіз адміністративної та кримінальної відповідальності за такі злочини. Розкрито повноваження оперативних підрозділів у цій сфері.

Ключові слова: трудова експлуатація дитини; протидія злочинам; кримінальна відповідальність; оперативний підрозділ; виявлення та фіксація злочину.

Исследовано правовое регулирование противодействия преступлениям, связанным с трудовой эксплуатацией ребенка. Определены международные мероприятия, направленные на защиту ребенка от трудовой эксплуатации. Проанализирована административная и уголовная ответственность за такие преступления. Раскрыты полномочия оперативных подразделений в этой сфере.

Ключевые слова: трудовая эксплуатация ребенка; противодействие преступлениям; уголовная ответственность; оперативное подразделение; выявление и фиксация преступления.

Legal regulation of fighting against crimes, connected with labour exploitation of children is researched in the article. Labour exploitation of children is one of the negative phenomena of the society that has deep historical roots. Exploitation influences the process of forming child's personality, which leads to its formation as

a person in the society. This is especially applied to exploitation of a child that has not reached the age at which employment is allowed by the legislation; exploitation of juvenile children in mendicancy and involving children into criminal activities.

Labour exploitation of children means involvement children into the worst forms of children labour, participation in hard jobs and jobs with harmful or dangerous labour conditions, in underground jobs and working extra hours above the established by the legislation shortened working hours. Also other kinds of activities can be referred to as labour exploitation of children: mendicancy and prostitution, involvement into other kinds of illegal (criminal) activities.

It can be stated generally that in Ukraine there is high percentage of exploitation of children for mendicancy, sexual exploitation, exploitation in pornography, forced labour, forcing to criminal activities.

There are internationally established measures to protect children from labour exploitation. Points of regulatory legal acts aimed at securing children rights, which is one of the main goals of a state that is targeted at fighting labour exploitation of children, are examined. Administrative and criminal liability for the crimes connected with labour exploitation of children has been analyzed. Powers of operative units with respect to the crimes, connected with labour exploitation of children, have been determined.

Both international and Ukrainian acts of legislation aimed primarily at implementation of measures targeted at crimes, connected with labour exploitation of children, and in case such crimes have been committed – at their revealing and fixation. At the same time, Ukrainian legislation aimed at fighting crimes, connected with labour exploitation of children needs improvements, since this type of crime is hard to be proved.

Keywords: child labor exploitation; combating crime; criminal liability; operational unit; identifying and fixing the offense.

Мрудова експлуатація дитини – це одна із негативних явищ суспільства, яка має історичні корені. Експлуатація впливає на формування особистості дитини, що в подальшому призводить до її становлення в суспільстві. Особливо це стосується експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування; використання малолітньої

дитини для заняття жебрацтвом та втягнення дитини у злочинну діяльність.

Підтвердження зазначеному, правильно відмічає Н. О. Семчук, молодіжна злочинність потребує підвищеної уваги суспільства, адже йдеться про злочинну поведінку осіб, які перебувають на стадії формування особистості. Разом з тим несформованість емоційної сфери зумовлює більшу чутливість до заходів протидії злочинності. Злочинність серед неповнолітніх є «резервом» дорослої злочинності, а організація і проведення ефективної політики, спрямованої на протидію злочинності неповнолітніх, забезпечує зниження злочинності дорослих осіб [1, с. 120].

З урахування наведеного, важливими аспектами протидії злочинам, пов'язаним з трудовою експлуатацією дитини є правове забезпечення, яке потребує правильного застосування і постійного удосконалення відповідно до міжнародних стандартів.

Окремі аспекти питань, пов'язаних з трудовою експлуатацією дитини досліджували такі науковці як: Ю. М. Антонян, І. М. Доляновська, В. А. Козак, А. М. Орлеан, О. В. Паньчук, Н. О. Семчук, М. І. Хавронюк тощо.

Міжнародна організація праці нараховує у світі чверть мільярда дітей, які змушені працювати. Ці чверть мільярда – то лише зайняті на важких фізичних роботах, а ще є маленькі жебраки, обслуга, сексуальні раби тощо. У Британії за часів Діккенса офіційний вік прийому на роботу в шахтах був 10-ть років, але ніхто не заперечував проти чотирьох-п'ятирічних. У Сполучених Штатах ще сто років тому восьмирічних наймали на підземні роботи. А у нашій країні нині знову з'явилися малолітні шахтарі [2, с. 1].

Трудова експлуатація – протиправне корисливе використання праці іншої людини [3, с. 54]. Що ж стосується трудової експлуатації дитини – це залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, участі у важких роботах і роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час. Також до трудової експлуатації дитини можна віднести: зайняття жебрацтвом і простицією, втягнення в іншу протиправну (злочинну) діяльність.

Якщо розглядати Україну загалом, то можна ствердити про великий відсоток наших державі передують експлуатація дитини з метою жебрацтва, сексуальної експлуатації, експлуатації в порнографії, примусова праця, змушення до злочинної діяльності. Так, за даними Української Гельсінської спілки з прав людини, за 2009–2010 р.р., в державі виявлено наступні право прошення, зокрема, у 32 випадках експлуатація відбувалась з метою сексуальної експлуатації та експлуатації в порнографії; у 18 випадках – для примусової праці; у 33 випадках – для жебрацтва; у 5 випадках – для різних форм експлуатації – примусової праці та жебрацтва і в одному випадку дитину змушували до кримінальної діяльності [4].

З урахування наведеного важливу роль в забезпеченні дотримання прав дитини, зокрема, захисту від трудової експлуатації, відіграють заходи забезпечення цих прав, які визначені в нормативно-правових актах.

Декларація прав дитини [5] є основоположним нормативно-правовим актом, який закріплює права дитини та проголошує, що дитині законом та іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист та надані можливості і створені сприятливі умови, які дадуть можливість для повноцінного фізичного, розумового, морального, духовного соціального розвитку в умовах свободи та гідності. Конвенцією про права дитини [6] передбачено: вживання всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину (ст. 19); визнання права дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку (ст. 32); захист дитини від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини (ст. 36). Також необхідно відмітити важливість Конвенції Міжнародної організації праці про заборону та негайні

заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці [7], якою передбачено вживання ефективних заходів щодо забезпечення в терміновому порядку заборони та ліквідації найгірших форм дитячої праці (ст. 1); недопущення залучення дітей до найгірших форм дитячої праці; надання необхідної та належної прямої допомоги для припинення заняття дітей найгіршими формами дитячої праці та для їхньої реабілітації і соціальної інтеграції; надання всім дітям звільненим від найгірших форм дитячої праці доступу до безплатної початкової освіти, та, в разі можливості та необхідності до професійно-технічної підготовки (ст. 7).

Конституцією України [8] передбачено, що використання праці неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється (ст. 43) та будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (ст. 52). Тобто Основний закон здійснює посилання на закріплені адміністративним та кримінальним законодавством відповідальності за експлуатацію дитини, в тому числі трудову.

Так, Кримінальний кодекс України [9] закріплює відповідальність за експлуатацію дітей (ст. 150), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150¹), також до трудової експлуатації дитини можна віднести: торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149), сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304).

Закріплення даних статей в Кримінальному кодексі України сприяє притягненню осіб до кримінальної відповідальності за трудову експлуатацію дитини. Втім, М. І. Хавронюк та Д. О. Калмиков відмічають, що закріплення змін у КК України, зокрема в статтях 150-150¹, є незначними, неоднозначними та, скоріше за все, малокорисними, адже більшість вад статей 150 і 150¹ КК так і не усунуто [10, с. 42]. З урахуванням проведеного аналізу, даними науковцями, вноситься пропозиція про доповнення КК України статтею 137¹ «Використання добровільної праці дитини на небезпечній для її здоров'я роботі».

Запропоновані зміни до Кримінального кодексу України встановлюють вадливий аспект дотримання прав дитини, зокрема

під час трудової експлуатації, а тому потребують відповідного аналізу законодавцем та внесенням відповідних змін.

Також на нашу думку доцільно визначити, що адміністративне законодавство закріплює обставини, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, зокрема за втягнення неповнолітнього в правопорушення (ст. 35 КУпАП) [11]; законодавство про працю визначає роботи, на яких забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років, а саме: забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах; до підймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми (ст. 190) [12]; Законом України «Про охорону дитинства» передбачено державні захист дитини від експлуатації, в тому числі трудової; втягнення у злочинну діяльність; залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо (ст. 10); заборона залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, участі у важких роботах і роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час (ст. 21) [13].

Відмітити також потрібно такі законодавчі акти як закони України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», укази Президента України «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності», «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя», «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей», які також відіграють важливу роль в протидії трудовій експлуатації дитини.

Поряд з проведеним аналізом, на думку автора, доцільно розглянути нормативно-правову базу, яка забезпечує належну протидію досліджуваному злочину підрозділами органів внутрішніх справ України.

Важливу роль в протидії злочинам, пов'язаним із трудовою експлуатацією дитини відіграють оперативні підрозділи МВС України, які відповідно до законів України «Про

міліції» [14] та «Оперативно-розшукову діяльність» [15] мають право виявляти та фіксувати факти трудової експлуатації дитини, в тому числі із застосуванням негласних засобів

Більш детально повноваження оперативних підрозділів визначено відомчими наказами. Так, підрозділи карного розшуку МВС України, відповідно до положення [16], вивчають та аналізують стан злочинності, чинники, що її обумовлюють, прогнозують криміногенну ситуацію; взаємодіють з іншими підрозділами ОВС, іншими центральними органами виконавчої влади, установами, громадськими організаціями, а також правоохоронними органами зарубіжних країн і міжнародними організаціями у вирішенні питань боротьби зі злочинністю; вживають заходи щодо виявлення, попередження та розкриття злочинів, в тому числі пов'язаних з трудовою експлуатацією дитини.

В процесі протидії злочинам, пов'язаним з трудовою експлуатацією дитини підрозділи кримінальної міліції в справах дітей МВС України дітей, які займаються антигромадською діяльністю. До основних завдань підрозділів кримінальної міліції в справах дітей відноситься: організація та здійснення заходів профілактики з дітьми в навчальних закладах, за місцем проживання з метою запобігання вчиненню ними адміністративних і кримінальних правопорушень; організація та здійснення заходів індивідуальної профілактики з дітьми, що вчинили адміністративні та кримінальні правопорушення, були засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, звільненими зі спеціальних виховних установ; ужиття заходів щодо недопущення рецидивної злочинності серед дітей; розкриття кримінальних правопорушень, учинених дітьми; виявлення та припинення фактів жорстокого поводження з дітьми, учинення стосовно них насильства, у тому числі батьками, законними представниками [17]. В процесі виявляючи таких осіб, співробітники кримінальної міліції в справах дітей у взаємодії з іншими оперативними підрозділами фіксують факт трудової експлуатації дітей.

У межах своїх компетенції підрозділи боротьби з кіберзлочинністю, як самостійно, так і у взаємодії з іншими підрозділами виявляють та фіксують злочини, пов'язані з трудовою експлуатацією дитини, а саме щодо попередження та

протидії кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, а також іншим кримінальним правопорушенням, учиненим з їх використанням, у тому числі: кримінальним правопорушенням у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (у сферах платіжних систем; обігу інформації протиправного характеру із використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку [18].

Розглянуті положення нормативно-правових актів направленні забезпечення дотримання прав дитини, що є одним із головних завдань держави, яке покликане на недопущення трудової експлуатації дитини.

З урахування проведеного дослідження можна вважати, що законодавчі акти як міжнародні, так і українські направленні в першу чергу на здійснення заходів по недопущенню вчинення злочинів, пов'язані з трудовою експлуатацією дитини, а вразі вчинення таких злочинів – забезпечити виявлення та фіксацію їх. Втім, українське законодавство з протидії злочинам, пов'язаним з трудовою експлуатацією дитини потребує удосконалення, оскільки даний вид злочину важко доказовий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Семчук Н. О. Характеристика втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: порівняльно-правове дослідження / Н. О. Семчук // Юридичний вісник. – 2010. – № 4 (17). – С. 120–123.

2. Паралельний світ. «Жebraцтво як трудова експлуатація дітей» / Протидія торгівлі неповнолітніми в Україні та Молдові : Спільний проект Україна–Італія–Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://cspd.zu.edu.ua/proiect/zhebractvo.pdf>.

3. Орлеан А. М. Експлуатація людини: поняття та класифікація основних видів (кримінально-правовий аспект) / А. М. Орлеан // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 4. – С. 52–55.

4. Права людини в Україні 2009–2010. Доповідь правозахисних організацій Української Гельсінської спілки з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1298365350>.

5. Декларація прав ребенка / Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Ассамблеї ООН от 20 нояб. 1959 г. // Права человека : [сб. междунар. договоров]. – М. : Юрид. лит., 1990. – С. 139–141.

6. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20 листоп. 1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 205.

7. Конвенція Міжнародної організації праці про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці [Електронний ресурс] : міжнародний документ від 17 черв. 1999 р. № 182. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_166.

8. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. : за станом на 1 листоп. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

9. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25, 26. – Ст. 131.

10. Хавронюк М. І. Деякі питання удосконалення відповідальності за злочини проти волі дитини / М. І. Хавронюк, Д. О. Калмиков // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 10 (134). – С. 42–48.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х : за станом на 1 листоп. 2014 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Дод. до № 51. – С. 1122.

12. Кодексом законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII : за станом на 1 листоп. 2014 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Дод. до № 50. – 17 груд.

13. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – С. 142.

14. Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

15. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

16. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку МВС України : наказ МВС України від 21 верес. 2012 р. № 818.

17. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей : наказ МВС України від 19 груд. 2012 р. № 1176.

18. Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС : наказ МВС України від 30 жовт. 2012 р. № 988.